

ZAŠTITA I POTICANJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

PROTECTION AND SUPPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

V. Selak, A. Kolega, H. Bogučanin, J. Pavličević, M. Ivanković, S. Kasapović

SAŽETAK

Bosna i Hercegovina (BiH) je prostor koji je više nego druge okolne države zaustavljen u gospodarskom razvitku. Uzrok tome su teške posljedice minulog rata, bilo poratnim tegobama ili ekonomsko-političkim proturječjima. Uz sve to, i mada svjetski sitna kao pješčano zrno, zdušno je onemogućavana na tržištu ponude od elite europskih kompanija. Među njima, najmarljivijim su se pokazale one iz domene proizvodnje hrane.

Što se Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) tiče, dosadašnji poslijeratni organizirani ulazi novca u poljoprivredu, osim nekoliko svjetlih primjera pojave novih srednje velikih i malih agro-prerađivača, nisu imali razvojni karakter.¹ Suprotno tomu, njima su najvećim dijelom gašeni socijalni problemi u opustošenim povratničkim selima i razrušenim prigradskim naseljima. Uz to, izostala je i nazočnost kritične mase sustavnih mjera u sektoru, uz redukciju čak i onih s kojima je prije nekoliko godina obećavajuće započela državna agrarna politika.

Rad je iznesen na znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem "Prilagodba Europskoj zajednici hrvatske poljoprivrede, šumarstva i ribarstva", održanom od 5. do 8. lipnja 2002. u Zadru, u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Znanstveno vijeće za poljoprivredu i šumarstvo, Sekcija za gospodarstvo.

¹ Po Mirovnom sporazumu koji je sklopljen u Daytonu (USA) 1995. godine, Bosna i Hercegovina ustrojena je kao državna zajednica dva entiteta; Federacije BiH (FBiH) i Republike Srpske (RS).

Ostavši u svom posljertnom pretankom povoju i nemoćan da se sam snalazi u nastalim uvjetima, ukupan prehrambeni sektor i napose njegov primarni - poljoprivredni segment zabrinjavajuće su načeti sa svim mogućim silaznim trendovima i s prijetnjom trajnih posljedica koje će kasnije biti teško ili čak nemoguće nadoknaditi (dehumanizacija sela).

FBiH kao i BiH u cjelini nema ni platežno jake potrošače ni bogate poreznike pomoću kojih bi, po oprobanim svjetskim receptima, mogla šire štititi poljoprivrednu proizvodnju i poticati njen razvitak. Bez obzira na to, ona se našla u stanju kada mora zaustaviti i preokrenuti svoje već ustaljene negativne trendove, i to na načine koje sama mora pronaći. Da bi to postigla, na toj crti trebalo bi se naći i nekoliko, u ovom radu preporučenih, akcija države. Svi oni, kao i glavnina drugih, morali bi što prije svoje mjesto naći u sustavnim strateškim dokumentima razvitka, ali i studijama i ekspertizama koje bi tim dokumentima prethodile. Kao uzor na tom poslu mogli bi joj poslužiti već prvi njeni zapadni susjedi koji imaju slične poljoprivredne probleme, ali i uspjehe u njihovom rješavanju.

SUMMARY

Bosnia and Herzegovina (B&H) is an area which has been, more than other surrounding countries, interrupted in its economic development. The reason are either serious consequences of the past war or the postwar difficulties and economic and political discrepancies. Besides, globally very small, like a grain of sand, it has been hindered on markets by elite European companies. Among them the most active have been those from the field of food production. In the Federation of Bosnia and Herzegovina (FB&H) all the postwar money meant for agriculture so far, except for a few bright examples of the establishment of new medium size and small agro-processing firms, have not produced any form of development. On the contrary, the money has been used for quenching social problems in the devastated villages and destroyed suburban areas. There have been no systematic measures in the sector and even those promising ones starting the state agrarian policy a few years ago, have also been cut down.

Left alone and helpless in the new situation the total food sector and particularly its primary agricultural segment are show-in signs of declining trends and the threatening permanent consequences which will later be hard or even impossible to restore (village dehumanisation).

The FB&H as well as a B&H do not have wealthy consumers or tax payers who could, after the tested world recipes, protect agricultural production and support its development. Regardless of that, the country has found itself in the situation when it must stop and change its negative trends in the ways it must yet to find to achieve this the state should help with some actions. They should find their place in the strategic systematic documents for development with preliminary studies and expertise. The first western neighbours could serve as an example since they have similar agricultural problems but have been successful in solving them.

1. UVOD

Skup za kojeg je upriličen ovaj rad nije previše česta prigoda da se u najbližem susjedskom okruženju nešto čuje o ekonomskom položaju proizvodnje hrane u FBiH te posredno i u BiH kao cjelini. Istina ovakvih prilika u uskom domaćem ozračju baš i ne manjka mnogo, ali sve one, budući da im niti prethode niti iz njih proističu odgovarajuće studijske analize ili obvezujući razvojni dokumenti, uglavnom imaju skromne rezultate. Shodno tomu, i njihove poruke sežu samo do okvirnih ukazivanja na stanje u sektoru i trendove koji ovaj sektor vode u uglavnom silazećem pravcu. U nedostatku takvih organiziranih znanstvenih i stručnih dokumenata, ni s ovim radom nije se moglo stići dalje od nekih plićih analitičkih rezultata, ali je njime učinjen barem mali korak više kako bi se na svjetlo iznijeli argumenti koji traže preokret u odnosu na dosadašnje stanje. Pri tomu stoji ponovljena ogradna da bi ti argumenti mogli vrijediti tek koliko bliješteći signali za sva dosadašnja agrarna (ne)događanja, ali ne i nuditi akcijska rješenja do kojih se može doći jedino putem temeljitih i odgovarajućim institucijama potaknutih izučavanja.

2. CILJ RADA

Imajući prethodno u vidu, ovaj rad postavio je sebi za cilj baciti nešto više svjetla na loše stanje poljoprivredne proizvodnje i ukaže da FBiH za sve poslijeratno vrijeme nije uspjela koncipirati svoju agrarnu politiku i s njome povući sektor hrane prema vidnijem razvitku. Suprotno tomu, poljoprivreda i s njom hrana u cjelini svih proteklih godina nije uspjela iskoračiti iz sebi

stvorene kvadrature kruga pa su za nju, uz stalna pozitivna izjašnjenja javnosti kako se radi o važnoj gospodarskoj grani, ipak ostala zaključanim neophodna razvojna rješenja. S toga će se pokazati da je njena prilagodba Europskoj zajednici (EU) ravna poprilično dalekoj realnosti, koliko i mogućnost da u kraćem roku spremna prihvati ulazak u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO).

3. UKAZIVANJE NA POZNATO

Sektor hrane i napose njegov podsektor primarne poljoprivredne proizvodnje već je desetljećima u samom središtu svjetske znanstvene, stručne i državno-političke pažnje. On je obvezna pa i žarišna tema uvijek kad su u pitanju gospodarska, sociološka, ekološka i brojna druga pitanja skladnog razvitka pojedinih nacionalnih cjelina ili međunarodno integriranih ekonomija. Paralelno s tim, on je glavni ili barem najproblematičniji gradijent već urađenih ili tek pokrenutih regionalnih ekonomskih integracija (EU, dvije Amerike, Afrika, Jugo-istok Europe idr).² Konačno, hrana je glavni motiv, ali i krunski oponent stvarajućeg novog, svjetski univerzalnog trgovinskog sustava (WTO-a), unutar kojeg ona kraju privodi i posao oko svog konačnog globalno - planetarnog ujedinjenja.

Zašto upravo hrana. Razloga tomu ima mnogo, ali se svi oni skupljaju u činjenici da su upravo s ovim sektorom povijesno učinjeni najveći koraci u generalnom razvitku i primjeni visoko proizvodnih tehnologija, s tim što su unutar njega ostale i najveće razlike i najotvoreniji procesi među pojedinim zemljama, regijama i kontinentima svijeta.³

² Takvih većih međunarodnih integracijskih grupa koje su ili osnovane ili su u osnivanju u Americi ima pet, u Europi tri, Aziji četiri, Africi jedna i Oceaniji jedna. Uz ove čvrste, postoje i tzv. labave međunarodne regionalne grupacije koje služe za povremene konsultacije ili dogovorene zajedničke akcije.

³ Nekad je poljoprivreda svugdje u svijetu bila, kako bi rekli Samuelson i Nordhaus (2000), "glavna industrija", da bi danas po uposlenosti stanovništva postala gospodarskom granom od sekundarnog (USA 2,1%) ili niskog (Europa 7,5%) značenja. Međutim, gledajući Svijet u cjelini (45,2%) ili neke njegove dijelove (Afrika 61,3% i Azija 55,7%), ona još uvijek dominantno postoji kao problematično zaostala oblast ljudskog rada.

U rasvjetljavanju trajnih istina ekonomije jedne zemlje i unutar nje slobodnog djelovanja tržišta kao "nevidljive ruke" koja sve ravna, ekonomski nauk pionirski se veže za A. Smitha (1776) i njegovo djelo Bogatstvo naroda (The Wealth of Nations). Od trenutka kad je zasjala zvijezda ovog ekonomskog velikana, traje duga i principijelno stamena teorija o savršenosti tržišta i njegovoj nadnaravnoj moći koja u bezbroj životnih događanja upravlja nacionalnom i svjetskom ekonomijom, i to na nepojmljivo širokim, dalekim i mnogoznačnim dimenzijama prostora i vremena.

Kao utemeljitelja moderne mikroekonomike, Smithove postavke o svemoćnosti tržišta da snagom vlastitog savršenstva ravna i unapređuje interese "pojedinaca" pa potom, i to uzgred, i interese ljudskih društava (država), neupitno su vladale sve do prve velike engleske i američke krize (1930-ih) i pojave J. M. Keynesa sa svojom "prevratničkom" Općom teorijom uposlenosti, kamate i novca (Theory of Employment, Interest and Money).⁴ S ovim mesijom moderne ekonomske misli i utemeljiteljem svjetske makroekonomije, i službeno su se otvorila vrata utjecaju države na tijekove u ključnim oblastima društvenog i gospodarskog života. Nimalo slučajno, među tim tijekovima našla se i poljoprivreda. Na taj način započela je duga, javna, uporna i snažna saga o prijateljstvu (partnerstvu) poljoprivrede i države koja je nakon Keynesa u svjetskoj ekonomskoj teoriji stekla mnogo eminentnih podržatelja poput najistaknutijeg suvremenika i poljoprivrednog "zvonara" P. A. Samuelsona, te ne manje istaknutih "lučonoša" W. D. Nordhousa i J. K. Galbraitha. Ali, ona je odnjegovala i ponekog svog oštrog oponenta, kakav je takođe vrsni i štovani svjetski ekonomski autoritet A. M. Freedman. Bez obzira na to, svi oni otvorili su vrata teorijskim načelima o ulozi države u održavanju poljoprivrede i proizvodnje hrane u cjelini. Ta podrška u ovoj (USA) i nizu drugih zemalja

⁴ U XIX stoljeću su mnoge zapadne države uistinu prihvatile filozofiju apsolutne svemoći tržišnih zakona koja je poznata kao "laissez-faire". Ona se prevodila s "puštajte nas na miru", što je odašiljalo poruku državi da ona što je moguće manje utječe na ekonomske poslove i prepusti gospodarske odluke "međuigri" ponude i potražnje na tržištu. Krajem stoljeća, USA i industrijalizirane države Zapadne Europe, prisiljene "razuzdanim prekomjernostima kapitalizma" sve su više preispitivale valjanost totalne primjene laissez-faire filozofije i postupno preuzimale aktivniju ekonomsku ulogu u reguliranju nekih oblasti gospodarskog života - reguliranje monopola, prikupljanje poreza na dohodak, pružanje pomoći starim osobama i dr. (Samuelson, P. A. i Nordhaus, W. D., /2000/; Op. cit, str. 30).

svjetske tržišne ekonomije, tijekom nekoliko proteklih desetljeća ne samo da nije bila uskraćivana, nego je postala stalno postavljenim nacionalnim i širim svjetski regionalnim igrokazima "države i njive" koji traju i danas. Kao takav, on sa britanske pozornice ne silazi skoro 85, sa američke preko 70, a sa zapadno-europske oko 55 ili više godina. U prijeratnoj BiH, državna poljoprivredna podrška svezivala se uglavnom za uski greben resursa tadašnje državno-društvene svojine, da bi sa stavljanjem u sjenu aktivnije uporabe nakon rata, i takvom prestala postojati.

4. POVIJESNO-RAZVOJNE KONTROVERZIJE

4.1. Pogled na svijet

Izrečenu priču o hrani većina zemalja svijeta otjelovila je kroz svoju trajnu agrarno-političku praksu iz koje su se stvorili brojni nacionalni modeli gospodarskog razvitka.⁵ Po svoja dva osnovna povijesno-idejna (Istočna Europa i Azija naspram Europe zapadnog duha) ili barem samo povijesna razmeđa (Afrika i zemlje Novog svijeta), iz tih modela rasprostrli su se odgovarajuće različiti zemljopisni razvojni rezultati. Oni su se iskazali kao "visinska" i "nizinska" gospodarska orografija svijeta, kakva, u ovisnosti od spomenutih čimbenika prošlosti, danas postoji. U tim modelima, poljoprivreda i proizvodnja hrane u cjelini nikada i nigdje nisu ostale zaobiđene. Suprotno tomu, one su kao objekti naznačenih idejno-političkih dijelnica (zapad-istok), suprotavljenih strukturnih filozofija (harmoničan gospodarski razvitak – nesimetričan razvitak sa zapostavljanjem poljoprivrede), različitih pristupa u prostornim lociranjima kapaciteta (policentričan – koncentriran raspored) i dr., možda i ponajviše doprinijeli gospodarskoj podjeli planete Zemlje na njenu puno manju sunčanu i mnogo veću sjenovitu stranu. Iz tih strana, s toga se u sektoru poljoprivrede danas iskazuje sljedeći krupan paradoks;

- *razvijeni svijet* ima nacionalne i globalne viškove hrane, ali i dalje unapređuje svoju poljoprivredu. Uz to, on izvozi hranu te s formulom visoke kvalitete i niskih (izvoznih) cijena, u plasmanu nema

⁵ Kod domaćih autora, o tomu se više može naći u Sabitović, M., (1999).

nepremostivih problema niti na domicilnim (uglavnom integriranim) niti na vanjskim tržištima,

- *nerazvijene zemlje* imaju nacionalne manjkove hrane, ne unapređuju svoju proizvodnju (stagniraju ili kolebljivo - latentno napreduju) i s njom najviše problema imaju upravo na vlastitim - domaćim tržištima.

U ovu drugu skupinu zemalja po finalnim obilježjima njene prijeratne gospodarske slike (BDP po stanovniku u 1990. = USD 2.398) spadala je i BiH. Međutim, ona je nakon posljednjeg rata (1992-1995) stekla i još jednu novu - udvojenju prostorno-političku iskaznicu (FBiH i RS), s kojom je dramatično sišla među zemlje koje u svijetu imaju tradicionalno nizak životni standard (BDP u FBiH po stanovniku 1996-2000 = USD 729-1.195). Šta se za ovo vrijeme dešavalo pa se i sada dešava sa bh poljoprivredom i njenom proizvodnjom hrane, ito sa fokusom na samo jedan njen entitet - FBiH, pokazuju reci koji slijede.

4.2. Kako izgleda domaća – FBiH (BH) stvarnost

Poljoprivredni i ukupni agrarni problemi BiH, za razliku od većine njenih europskih suputnika, imaju uz stare – naslijeđene korijene, i svoje nove – tek netom doživljene uzroke. Svi oni zajedno iskazuju se kroz svoje staropovijesne strukturne terete, novo-ratne posljedice, i konačno, kroz poratno vrijeme u kojemu još nisu pronađene domaće izbaviteljske ideje.

A/ Staro-povijesne strukturne tegobe

U sektoru hrane kroz minulo stoljeće njih se u FBiH (BiH) nagomilalo mnogo, ali se ovdje navode samo sljedeće četiri;

a/ sitna posjedovna struktura (tehnološki neprimjereno i za rekonstrukciju problematično gospodarstvo sa prosjekom od 3,1 ha i rasporedom na 569 tisuća vlasničkih jedinica),

b/ međuratni (1945-1992) visoki tehnološki zaostatak za svijetom (samo 0,4% obradivih površina opremljenih za navodnjavanje – svijet u prosjeku 15%, a Europa 12 %),

c/ opadajuće i generalno zapostavljeno stočarstvo kao resursno vodeća FBiH proizvodna djelatnost,⁶ i

d/ prehrambena industrija koncipirana više na "opskrbljivačkim" potrebama velikih gradova, nego na marketinškim principima pa je kao takva slabo prilagodljiva modernim tržišnim zahtjevima.

B/ Ratna stradanja 1992-1995.

Ostavljajući RS po strani, za FBiH se može konstatirati da se ona s cijelim svojim teritorijem našla u nepunoj 4-godišnjoj nesmiljenosti rata koja joj je donijela teška gospodarska i još teža humana stradanja. U sektoru hrane sva ona mogu se barem grubo sažeti u sljedećem:

a/ teško su stradali strukturni temelji primarne poljoprivredne proizvodnje (stoka, zasadi, oprema, objekti),

b/ široki poljoprivredni i šumski prostori našli su se pod minama, što ograničava kretanje, sprječava uspostavu proizvodnje i obeshrabruje ostale gospodarske aktivnosti (šumarstvo, turizam, lovstvo i dr),

c/ selo je raseljeno i gospodarski dezorijentirano pa mladi niti mogu, niti pokazuju želju da se vrate u ranija mjesta življenja, i

d/ u ratu preživjela prehrambena industrija dugo je čekala (a i sada čeka) na privatizaciju pa je zbog toga ostala izvan kreditne podrške za moderniziranje i rekonstrukciju.

C/ Poratna padajuća kolebanja

Vrijeme koje u FBiH traje nakon rata izbrojalo je već šest godina, ali ono u sektoru poljoprivrede nije donijelo niti znakove nekih vidnijih poboljšanja, niti je ukazalo na putove kojima bi se do njih moglo doći. Umjesto toga, ono je iskazalo kroz krajnje opominjuće pokazatelje domaćeg gospodarskog stanja kakvi su prikazani u tablici 1.

⁶ Najbolji primjer za to su ovce čiji je broj u BiH 1962. godine iznosio 2,3 mil., u 1992. 1,3 mil., a danas (2000) smatra se da ih ima samo oko 290 tisuća. Suprotno ovomu, EU se itekako okrenula razvitku ovčarstva (rast 1984-1994. za 16 mil. grla ili 18%) i kozarstva (za isti period uvećanje od 21%), dok je Slovenija ovce proglasila svojim strateškim blagom koje će dugoročno razvijati.

V. Selak et al.: Zaštita i poticanje poljoprivredne proizvodnje u Federaciji Bosne i Hercegovine

Tablica 1 Pokazatelji stanja sektora hrane u FBiH nakon rata

Table 1. Indicators of food sector situation in postwar FB&H

Opis - Description	1995	1996	1997	1998	1999	2000	Indeks - Index		
							1998/96.	1999/97.	1999/98.
Ukupan BDP u mil USD Total GDP in mill US\$	1.392	2.019	2.840	3.183	3.356	-	158	118	105
BDP u mil USD - GDP in mill US\$ (Poljoprivreda i ribarstvo) (Agriculture and fishery)	306,5	301,9	305,1	303,0	-	-	100	-	-
BDP u mil USD - GDP in mill US\$ (Poljoprivreda, lov i šumarstvo) (Agriculture, hunting and forestry)	-	-	334,8	352,9	317,9	-	-	95	90
Udio BDP poljoprivrede u ukupnom BDP GDP share of agriculture in total GDP	22,0	14,9	10,7	9,5	9,5	-	64	89	100
Ostvarene ukupne polj. inv. u mil USD po SKD* - Realised total agricultural investments in mill. US\$ per SKD*	-	34,8	21,3	33,8	38,3	-	97	180	113
Zasijane površine u 000 ha Sown areas in 000 ha	-	-	243,0	246,7	226,2	203,3	-	93	92
Neobrađeno zemljište u % Uncultivated soil in %	-	-	33,7	46,5	50,6	55,6	-	150	109
Izvoz iz polj.-prehrambenog sekt u mil USD - Agriculture and food sector exports in mill. US\$	-	3,6	8,4	52,7	50,5	-	1.464	601	96
Uvoz u polj.-prehrambeni sektor u mil USD - Imports in agriculture and food sector in mill. US\$	-	342,8	357,8	506,6	533,9	-	148	149	105
Bilanca u mil USD (-) Balance in mill. US\$	-	339,2	349,4	453,9	483,4	-	134	138	106
Pokrivenost uvoza izvozom (%) Imports covered by exports (%)	-	1,04	2,3	10,4	9,5	-	-	-	-

* Zajedno pravni subjekti i poljoprivredna gospodarstva

* Both legal subjects and agricultural farms

Izvori: - SLJFBiH 1992-2000.

- FBiH u brojkama 2001.

Dakle, nudi se jedna prilično teška gospodarska slika s dramatičnim signalima upozorenja koji se mogu poredati kako slijede;

a/ bruto društveni proizvod (BDP) ukupnog gospodarstva imao je početno snažan rastući trend, ali opadajući priraštaji upozoravaju da se njegov dosadašnji

osnovni energent (donatorska pomoć) topi pa ga hitno treba zamijeniti poduzetničkim ulaganjima,

b/ sektorski (poljoprivredni) BDP ima jasan kolebljivo-opadajući tijek (indeksi 100-90),

c/ opada udjel poljoprivrednog BDP-a u ukupnom BDP-u (a 22 na 9,5%), što bi bila strukturno i realna pojava da se radi o normalnim tijekovima domaćeg razvitka,

d/ nakon početnog rasta, dolazi do obrata – kolebanja u inače niskim investiranjima u sektoru,

e/ sjetvene površine dramatično opadaju (indeksi 93-92) pa su jasan znak proizvodne dezorijentacije i gubljenja interesa seljaka,

f/ neobrađeno zemljište prešlo je polovičan udio (55,6%) i odaje poljoprivredu koja "nestaje",

g/ uvoz hrane prešao je granicu od jedne mld KM te neumoljivo gradi vrlo "tvrdu" i visoko negativnu prehrambenu vanjskotrgovinsku bilancu, i

h/ nakon početnog rasta, izvoz hrane (50,5 mil USD) također je u padu i više je nego 10 puta niži od njenog uvoza.

D/ Pojedinačni napreci

Uz konstatirane loše trendove, s formalno promoviranom pozitivnom ekonomskom politikom i njenom (nažalost) nedosljednom provedbom, u sektoru su postignuti i određeni napreci. Oni se iskazuju u sljedećem:

a/ provedene su aktivnosti obnove stočnog fonda i opreme, i to s rezultatima i na načine kojima su se zbog općeg teškog stanja više rješavali socijalni nego ekonomski problemi sela i prigradskih naselja,

b/ urađen je i do rasprave u Parlamentu FBiH doveden Prijedlog Srednjoročne strategije poljoprivrednog sektora za Federaciju BiH,

c/ urađen je set zakona s kojima je u odgovarajućim područjima stvorena regulativna osnova za funkcioniranje sektora, ali su neki od njih ili podložni kritici (carinske tarife, pristojbe) i potrebama poboljšanja (usuglašavanja sa EU), ili nisu stvoreni uvjeti za njihovu dosljednu praktičnu provedbu (politička klima, nekontrolirane granice, nepovjerenje stranih kreditora, i sl),

d/ uređene su ili su pokrenute izrade nekih županijskih/kantonalnih pa i općinskih poljoprivrednih strategija,

e/ urađen je i u raspravu uveden Globalni okvir ekonomske strategije razvitka Bosne i Hercegovine 2000-2004.,

f/ stvara se nova generacija agro-prerađivača među kojima su se neki već afirmirali kao sposobni i konkurentni domaći ponuđači i izvoznici, i

g/ u tijeku su važni EU projekti čiji su zadaci da se nađu rješenja oko uspostave stručne poljoprivredne službe, učinkovitijih ustrojavanja (rekonstruiranja) ministarstava za poljoprivredu, nalaženja pa i postavljanja povoljnijih izvora kreditiranja i sl.

5. KAKO DO NOVOG POČETKA

Pitanje nije postavljeno nikakvom grješkom, ali je samo po sebi isuviše složeno da bi se na njega moglo odgovoriti tek nekim vremenski stješnjenim i prostorno ograničenim referalnim istupom. Njega dovoljno teškim čini prezentirana inventarizacija stanja koja je, uz nekoliko iskazanih pozitivnih naznaka, svoju rezultatsku valenciju životno potvrdila samo u rađanju nove generacije agro-prerađivača u kojoj treba gledati glavne strateške oslonce cijelog budućeg poljoprivredno-prehrambenog sektora i davati joj svu dalju moguću podršku.⁷ Mada to do sada nije urađeno, isto će trebati uraditi i sa starim agro-prerađivačima kada uspješno izvrše svoju privatizaciju.

Ono što je u svemu ipak ostalo izvan bilo kakvih pozitivnih kretanja jeste primarni poljoprivredni sektor i oživljavanje sela kao njegovog normalnog i prijeko potrebnog pratitelja. To i jeste onaj stožerni problem na kojemu "zapinje" cijela strategija i *conditio sine qua non* svega što treba činiti kad su u pitanju izravni i posredni ciljevi sektora hrane. Ti ciljevi koji se u domaćim uistinu posebnim uvjetima paralelno provode kao bukvalno povratničko pre-življavanje stanovništva (šatorska i sl. naselja), teško su spojivi a pripremama za svjetske (WTO), regionalne (Jugoistočna Europa) i europske (EU) integracije. Ipak, za FBiH i BiH u cjelini oni su jedina životna realnost, ma koliko ta realnost bila obremenjena proturječjima vlastitih nepotrošenih proturječja i potrošenog vremena.⁸ Ta realnost podrazumijeva višedimenzionalnu pre-obrazbu sektora (vlasničku, tehnološku, strukturnu, ekološku i dr.) do dostizanja europske učinkovitosti i svjetske konkurentnosti, i to otprilike onakve kakva je kroz uvozne proizvode već poodavno stigla u markete i hipermarkete domaće (vrlo moderne!)

⁷ Takvih agro-tvrtki koje su se afirmirale na domaćem tržištu ima već priličan broj i sve su se one, uz već nemali broj malih mljekara, usredotočile na prerađivanje povrća i mesa.

⁸ Razumije se da se ovdje otvaraju važna pitanja istinskih prioriteta u BiH integracijama sa svijetom (jugoistočna Europa, WTO, EU...), ali su ona jednako bitna i za sve druge zemlje koje se nalaze u njenom okruženju.

tržišne infrastrukture. Dakle, radi se o razvitku proizvodnje koja se u minuloj i sadašnjoj svjetskoj praksi svugdje provodila i provodi uz pomoć države pa je i zadatak ovog rada da tu praksu u okvirima realnih mogućnosti prizove i na prostore FBiH i BiH u cjelini.⁹ Pri tomu se ne misli (kakav je slučaj u ponekim domaćim razmišljanjima) na jednostavno preslikavanje bilo čije prakse i pogotovo ne one koju su provodile razvijene zemlje (npr.EU), jer bi to bilo nespojivo s realnim stanjem ukupne domaće društvene i gospodarske zbilje. Ono što se ipak iz te prakse može "pre-slikati" jesu već povjesne spoznaje o važnosti državne uloge u poljoprivrednom razvitku i odlučnost da se one uvedu sukladno domaćim mogućnostima.

Glede isključivo domaće teške stvarnosti problem je sam po sebi složen, ali je i još bremenitiji budući da je izravno vezan s regionalnim i daljim svjetskim okruženjem. U tom okruženju, pitanje broj jedan je WTO i ulaz BiH u ovu asocijaciju.

5.1. WTO i zaštita domaće proizvodnje

Globalizacija i liberalizacija trgovine stvarnost je koja se FBiH/BiH dugoročno nudi kroz već rečena tri pravca, od kojih je najaktualniji i najprovokativniji onaj koji se tiče njenog pristupa WTO-u.¹⁰ Hoće li BiH biti posljednjom europskom zemljom koja će se prikloniti ovoj asocijaciji ostaje da se vidi, ali je to zadaća koja od nje traži temeljite pripreme i odgovarajuću borbu za što povoljniji ulazni status.¹¹ Taj status za nju je značajan s dva aspekta; prvo, jer ima položaj zemlje u razvitku pa time i nešto veće popuste u obvezama budućeg sniženja zaštite domaće proizvodnje (?!) te drugo, što po tom istom temelju dobiva i vremenski nešto "lakše" kriterije prilagođavanja. BiH u posljednje dvije godine naspram WTO-a ima status promatrača i s tim u svezi za domaću javnost važna su dva pitanja; a/ kad će započeti njeni službeni pregovori

⁹ Za dostizanje tih ciljeva EU je trebalo oko pet desetljeća mukotrpnih napora, što se navodi samo kao upozorenje na ozbiljnost zadaća koje stoje pred domaćom stvarnosti.

¹⁰ To je i sasvim logičan izbor jer je članstvo u WTO neizbježnim preduvjetom za pristupanje BiH mnogo primamljivijim integracijama kao što je EU.

¹¹ Do sada su WTO-u pristupile sve europske države osim SR Jugoslavije, Makedonije i BiH. Sve one to su učinile nakon dugih i upornih pregovora i po proceduri kakva je predviđena za prijem u ovu asocijaciju.

za ulazak u ovu organizaciju, i b/ koliko je ona sa sadašnjim stanjem podrške svojoj poljoprivredi u mogućnosti izboriti zadovoljavajući ulazni status.

Odgovor na prvo pitanje dosta je jednostavan; pregovori su trebali početi krajem minule godine, pa je za očekivati da će taj rok uskoro ipak biti aktualiziran.¹² Što se drugog pitanja tiče, ono je mnogo složenije i zaslužuje barem kraći osvrt

5.1.1. Liberalizacija vanjske trgovine i poljoprivreda

Liberalizacija vanjske trgovine jedno je od domaćih suštinskih i stalnih aktualnih pitanja koja se tiču zaštite i poticanja poljoprivredne proizvodnje. S njom FBiH ima bogata (nepovoljna) poslijeratna iskustva, čemu su uz prijeratno loše naslijeđe doprinijela i tri poratna razloga; a/ neuspostavljanje pravne države iz čega je proistekao poput bujice snažan, nelegalan uvoz, b/ općenito nisko odmjerene i strukturno upitne carinske stope, i c/ mnogo kritizirane, ponegdje strukturno nelogične i neprincipijelno trošene carinske pristojbe (prelevmani).

A/ Uvozna zaštita i mogući popravci

Vanjskotrgovinska politika BiH daje prednost slobodnom protoku roba uz instrumente zaštite koji su u sektoru hrane uglavnom fokusirani na *carine* i posebne pristojbe – *prelevmane*.¹³ Opća je ocjena da je ona u sektoru hrane do sada bila koncipirana na veoma niskim zaštitnim temeljima. S toga, uz druge već naznačene subjektivne okolnosti, daje slabe financijske rezultate i uz to se nudi kao prilično nezahvalno polazište za pregovore kod pristupanja WTO-u. Što se carina tiče, najbolje ih je pogledati i usporediti s drugim (trgovinski za nas najznačajnijim) zemljama kako je to prikazano na tablici 2.

Više je nego jasno da su carine u BiH (čije su carinske stope razvrstane u četiri razreda; 0-5-10-15) koncipirane na veoma niskoj razini kakva se ne podudara niti sa jednom od ključnih zemalja (Hrvatska=3,2:1 i Slove-

¹² Pripreme za počinjanje pregovora još su u tijeku i na putu im stoji dopunjavanje odgovarajućih domaćih zakona.

¹³ Uz njih naš vanjskotrgovinski zakon formalno dozvoljava ograničavanje uvoza i izvoza po nekoliko uzročnih osnova te antidampinške zaštitne mjere i zaštitne mjere od subvencioniranog uvoza.

nija=2,3:1) ili asocijacija (EU=4,1:1) sa kojima ona inače ima značajnu vanjskotrgovinsku razmjenu.

Talica 2 Prosječne carinske stope u sektoru hrane za BiH i neke zemlje Europe

Table 2. Average customs rates in food sector for B&H and some European countries

Skupine proizvoda - Groups of products	Prosječne carinske stope ad valorem (vrijednosne) Average customs ad valorem rates			
	EU	Slovenija Slovenia	Hrvatska Croatia	BiH B&H
Prosječna stopa za polj. proizvode Average rate for agricultural products	21,5	12,2	16,8	5,2

Izvori : WTO dokumentacija, Carinska tarifa BiH, MPVŠ FBiH.

Pristojbe su drugi i za poljoprivredu sada barem formalno važniji instrument uvozne zaštite. Kao mjera privremenog i promjenljivog karaktera, stalnim su (pa i nedavnim) predmetom opravdanih prosvjeda zbog njihovog nenamjenskog trošenja te objektom prošlogodišnjih pojedinačnih grupacijskih prijedloga za njihovom uvećavajućom korekcijom. Svi prosvjednici kojima se kao institucionalni zastupnik pridružila i Privredna/Gospodarska komora FBiH, bili su zdušni u zahtjevu da te pristojbe konačno počnu služiti svojoj svrsi, odnosno da budu vraćane poljoprivredi za poticanje njenog razvitka, kako je i formulirano odlukom o njihovom donošenju. Mada su sami po sebi u ovom trenutku najvjerojatnije bespredmetni jer se s prijedlogom o prilagođavanju carinske politike i carinske tarife BiH sve aktualne pristojbe gase (preljevaju u carinske stope), glas ovih grupacija treba shvatiti kao snažan signal Vladi da prema poljoprivrednom sektoru konačno potakne jednu pravedniju klimu koja će se odjelotvoriti u sljedeća dva rezultata;

a/ da nova ukupna – jedinstvena carina kroz nove stope konačno dobije svoje realnije vrijednosti kako bi (uz WTO pravilima propisanu vremensku osnovu i razdoblje prilagođavanja) postala dovoljno utjecajnijim činiteljem buduće zaštite za domaću poljoprivredu i sektor hrane u cjelini,¹⁴ i

b/ da ona sa svojim realnim sredstvima (što znači u onom obimu koji neće biti slijepim pred znanim teškoćama u kojima se nalazi država) prestane biti

¹⁴ Osnovno razdoblje od kojeg se polazi je 1986-88. godina, a zadato sniženje je 36% tijekom šest godina za razvijene zemlje i zemlje u tranziciji, odnosno 24% i 10 godina za zemlje u razvoju (Božić, M., /1999/, Str. 425-426).

samo izvorom sticanja državnih proračunskih prihoda i postane stvarnim temeljem i pokretačem pozitivnih razvojnih procesa u čitavom prehrambenom sektoru.

Što i koliko pozitivno boljeg za sektor hrane će se naći u prijedlogu novih domaćih vanjskotrgovinskih dokumenata uključujući prije svega ulazak u WTO, ostaje da se vidi. Sigurno je da se radi o prilici koja se ne smije ispustiti i za koju će njenim domaćim izvršiteljima trebati mnogo razumijevanja međunarodnih čimbenika, ali i kolektivne odlučnosti, upornosti i strpljenja.

B/ Korištenje trgovinskih povlastica

BiH pripada skupini nerazvijenih zemalja pa tako prema važećim svjetskim propisima i obvezama koje proističu iz njih (EU-WTO-regionalna suradnja sa zemljama koje su u procesu tranzicije i pridruživanja), može koristiti velike jednosmjerne povlastice za izvoz svojih proizvoda na mnoga tržišta. Te povlastice stižu se sklapanjem odgovarajućih pojedinačnih ili skupnih ugovora, odnosno postizanjem odluka vlada partnerskih zemalja pa je BiH do sada to priskrbila od EU, te još sedam europskih (Slovenija, Turska, Rusija, Švicarska, Norveška, Slovačka i Mađarska) i četiri izvaneuropske zemlje (USA, Kanada, Japan, i Novi Zeland).¹⁵

Druga osnova za olakšanje izvoza (koja proističe iz prve ili je njom uvjetovana) su bilateralni regionalni ugovori o slobodnoj trgovini. Do sada takav (za nju formalno povoljan) ugovor BiH je imala samo sa Hrvatskom, a od 1. siječnja primjenjuje se isti dokument i sa Slovenijom.¹⁶ Međutim, problem je što ona za uzvratnu trgovinu hranom sa svijetom niti je formalno spremna (certifikacija i sl), niti je pristupila razvitku proizvodnje s čijom ponudom bi se u doglednom vremenu ozbiljnije mogla naći na tržištima tih zemalja.¹⁷ Ipak, glede

¹⁵ Radi se o; (a) Generalized System of Preferences (GSP) kojim nerazvijene zemlje stižu mogućnost da izvoze u razvijene zemlje po povlaštenim uvjetima tj. bez carina ili sa sniženim carinama, i (b) Global System of Trade Preferences (GSTP) koji zemljama u razvitku daje mogućnost da u međusobnoj trgovini jedne drugima odobravaju povlaštene tretman, i to opet s ukidanjem ili ublažavanjem carina (Cerić, S, /2001/, Str. 2).

¹⁶ U međuvremenu takvi ugovori blisko su izvjesni još sa SR Jugoslavijom (1. ožujak) i Makedonijom (vjerojatno travanj 2002).

¹⁷ Radi se o nemoći BiH da se nađe na listi Međunarodnog ureda za epizootije u Parizu (OIE-Office International des epizoties), što je znak da nije ispunila minimum uvjeta da može izvoziti meso i mesne prerađevine.

budućnosti, skoro je jasno da bez opisanih preferencijalnih i ovakvih ugovornih bilateralnih tržišta, domaćih mogućnosti za izvoz hrane teško da bi ikako i bilo.¹⁸

C/ Pomaganje izvoza

FBiH je uspostavila jednu prilično zdravu generaciju agro-prerađivača, ali nije našla niti snage ni načina da izravno ili neizravno pomogne u organiziranom uspostavljanju izvoza ili barem u izučavanju i analizi pojedinih izvoznih tržišta. Svakako da je to dodatni problem koji destimulira željene obrate prema povoljnijim vanjskotrgovinskim bilancama kojima bi se sigurno htjeli podićiti kako pojedinačni agro-izvoznici tako i država u cjelini. Ono što je jako važno jeste da su pravila WTO-a odlučno rigorozna upravo prema svim novouvedenim vidovima subvencioniranja izvoza pa bi i to trebalo imati na umu za moguće pravovremene domaće korekcije, ukoliko za to već nije kasno.¹⁹ Nema sumnje da su prijeratni nemar i sadašnja financijska neimaština o ovom važnom pitanju BiH doveli u "stupicu" iz koje teško da se može smisliti bilo kakvo valjano rješenje. Ono što se njoj u budućem domaćem olakšanju izvoznog života kao zakonski sigurno nudi jest ustanovljavanje "dozvoljenih" izvoznih subvencija kao sustavnog dijela inače plitke WTO-ve "zelene košare" (green-box) u kojoj konkretnih (direktnih) poticaja za pojedinačne – novojavljene države agro-izvoznike skoro da i nema. Prema tomu, mimo principa "kad netko već nešto nema - ne treba mu ni dati", ako se uistinu želi do domaćeg izvoza koji bi bio i većim i boljim nego što on sada jeste, onda ne preostaje drugo nego posegnuti za onim rješenjima kakva koriste ako ne

¹⁸ Po ugovoru s Hrvatskom, BiH je dobila aktualan-trenutan bescarinski pristup svim svojim robama na hrvatskom tržištu, a Hrvatska također slobodan pristup, ali uz postupno sniženje carina i drugih uvoznih davanja, i to za 30% u 2001., za 40% u 2002., za 60% u 2003. i puno oslobođenje u 2004. godini. Slični (asimetrični) ugovori ili su već potpisani (Slovenija) ili će biti potpisani s ostale dvije zemlje.

¹⁹ Po njenim pravilima, nisu dozvoljene nove izvozne subvencije s tim da se postojeće zamrzavaju i podvrgavaju sniženju. Propisano je da sve razvijene članice WTO-a u roku od šest godina moraju sniziti vrijednosni obujam svojih izvoznih subvencija za 36% i količinskih za 21% računajući temeljno razdoblje 1986-1990. godine. Nerazvijene zemlje imaju obvezu vrijednosnog sniženja subvencioniranja izvoza za 24%, a količinskog za 14%. Na temelju posebne odredbe moguć je i izbor razdoblja 1991-92., što je svojevremeno prihvaćeno na inicijativu EU, odnosno Francuske (Božić, M. /1999/ ; Op. cit, str. 427-428).

najsnažnije države svjetske ekonomije, onda barem naši prvi susjedi. Možda to po sebi praktično i ne bi trebalo predstavljati veliki problem, jer je FBiH poljoprivredni izvoz zasad i po obimu i po broju proizvoda mali. Međutim, treba znati da BiH sa svojim postojećim povlaštenim statusom već sada ima dovoljno izvoznih mogućnosti koje uglavnom ostaju neiskorištene. Prema tomu, put u njen izvoz može voditi samo preko buđenja proizvodnje i marketinškog organiziranja samih proizvođača, dok će za pomaganje tog izvoza (pri formalno zadovoljenim WTO uvjetima) uz tu proizvodnju trebati i bogatiji državni proračuni na koje će FBiH/BiH još podugo morati čekati.²⁰

5.2. Podrška domaćoj proizvodnji

A/ Pogled na razvijeni svijet

Razvijeni svijet poznaje niz vidova podrške poljoprivredi i uprkos tomu što se zakleo poštivati samonametnute obveze globalne trgovinske liberalizacije, i dalje pomaže i štiti svoju agrarnu proizvodnju. Istina, ta zaštita i podrška sa zadnjim desetljećem doživjela je i svoju snažnu evoluciju, ali se ona i danas itekako provodi, bilo pojedinačnom primjenom bilo kombinacijom različitih sustavnih mjera.²¹

EU kao najveći europski poljoprivredni autoritet nikada nije dovela u pitanje svoju pet desetljeća dugu agrarno-graditeljsku dosljednost. Suprotno tomu, ona je s trošenjem jednih razvojnih motiva brzo otkrivala i prihvaćala druge te tako ostajala "u trendu" ne samo kao konačni i neprikosnoveni kontinentalni prehrambeni div, nego i učitelj o pravoj ulozi ovog sektora u podržavanju i razvijanju poljoprivrede i sela. Dakle, ugleda i uglednika kako treba raditi i podržavati sektor hrane te razvijati selo u cjelini, FBiH ima na pretek, ali ono što razdvaja njene želje i mogućnosti jesu sredstva koja (razumije se u svom razmjeru) FBiH niti sada ima, niti će ih u bliskijem vremenu steći.²²

²⁰ Primjera za potrebama boljih marketinških pristupa u izvozu nego što oni danas jesu u FBiH već ima nekoliko. Ovdje se spominju samo vina, prerađeno povrće i neki autohtoni mliječni proizvodi koji se izvoze samo zaslugom snalažljivih pojedinaca i u malim količinama.

²¹ Nešto šira objašnjenja ovih sustava mogu se naći u; Vukmirica, V. (1996), Str. 348-351.

²² EU je u 1960-im godinama svoj poljoprivredni program počela s nekoliko mld EUR-a (tadašnjih DM), u 1970-im sa 88,5 mld dostigla je svoj maksimum, ali je i danas s preko 45 milijardi tog novca siguran jamac da će se njena poljoprivreda kretati u pravcu kojim to ova asocijacija želi (Gruner Bericht 1998, BLMF, Wien, Str. 22 i 39).

B/ Zato, ako je preslik bogatih skup...

Budući da razvijeni svijet zbog domaćeg siromaštva ne može biti uzorom koji bi se mogao slijediti, onda se FBiH/BH poljoprivredni problemi moraju rješavati nekim drugačijim i svakako realnijim postupcima. Međutim, da se i do tih postupaka dođe, treba se malo popeti na brdo i pogledati što su kadri činiti oni koji su s FBiH barem po nečemu (gospodarskoj povijesti, poljoprivrednoj strukturi, ekonomskoj snazi) bliski ili čak jednaki.

Jedna od njih je Hrvatska. Njen carinski sustav već je fokusiran na koeficijentu koji je za 3,2 puta viši od skromnog BiH prosjeka i to je ono prvo što u zaštiti vlastitih proizvodnji pravi razliku između ove dvije zemlje. Druga, ovdje zanimljiva sastavnica, su novčani poticaji i naknade s kojima ova zemlja stoji također dobro, jer je po aktualnoj zakonskoj regulativi ustrojila čak 27 različitih namjena u plaćanju novčanih poticaja (premija i izravnih plaćanja) pri čemu su obuhvaćene doslovno sve proizvodnje i prateće aktivnosti u sektoru hrane.²³ Isto tako, ova zemlja preuzela je posebnu brigu za očuvanje izvornih i zaštićenih pasmina stoke te autohtonih vrsta ribe. Važna odrednica hrvatske poljoprivredne zaštite, kako se već dalo vidjeti, jest definiranje strateških područja uz posebno stimuliranje proizvodnje radi ostanka stanovništva na njima. Prema dostupnim informacijama, za ovaj sustav u najavi su i dalja značajna poboljšanja.

Druga je SR Jugoslavija. Pogled na ovu zemlju literarno je priskrbljen iz Banje Luke, jer se tako učinilo prikladnijim.²⁴ S novim setom vanjskotrgovinskih zakona (o vanjskotrgovinskom poslovanju te carini i carinskoj tarifi - koji su stupili na snagu 5. 6. 2001), ova zemlja približila se WTO-u i EU sniženjem prosječne carinske stope za ukupno gospodarstvo s 14,4% na 9,4%. Ono što je u tomu zanimljivo jest da je kao najzaštićeniji (ustvari izuzeti) sektor fokusirana poljoprivreda, i to s tako visokim carinskim stopama da ih je prilično teško dovesti u svezu s općim prosjekom.²⁵

²³ Radi se o Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o novčanim poticajima i naknadama u poljoprivredi i ribarstvu od 2. veljače 2001. godine (Internet).

²⁴ Pejić, U., (2001).

²⁵ To je urađeno tako da su s carinskom stopom od 30% zaštićeni meso, mesne prerađevine, pastrmka, soja, žitarice, brašno, kruh, pecivo, začini, čokolada, mast, margarin, slad, bomboni, konzervirano voće i povrće, mineralna voda, vino, alkohol i duhan. Ista carinska stopa od 30% određena je za uvoz svinja, ovaca i janjadi. Za domicilno (kontinentalno) svježe voće i povrće carinska stopa je 20%, ali se ona u sezoni udvostručuje i iznosi 40%.

Što je uradila Republika Srpska? Po postojećim mjerama, formalna odlučnost RS da potiče svoju poljoprivredu očito je jača od njenog ekonomskog siromaštva.²⁶ Unutar njih, s nemalim propisanim premijama RS posebno podupire stočarstvo (govedarstvo, svinjogojstvo i peradarstvo) i napose proizvodnju mlijeka, s diferenciranim iznosima za brdsko-planinsko (iznad 500 mnv) i ravničarsko područje. S ostatkom svoje poticajne energije ovaj entitet odlučan je premijama unaprjeđivati i proizvodnju duhana, te sjemenske proizvodnje soje i krumpira.²⁷

C/ ...onda su potrebna domaća rješenja

BiH i unutar nje FBiH vrlo su složeni gospodarsko-politički specifikumi koji teško da mogu uzimati tuđe uzore za rješavanje vlastite stvarnosti. To ipak ne znači da je ekonomski smisljeno i dalje držati zamrznutom vlastitu gospodarsku sudbinu dok je oko nje sve u pokretu pa čak i tamo gdje je to još jučer izgledalo malo vjerojatno. Kad je poljoprivreda u pitanju, s toga je najbolje još jednom posegnuti za vlastitim zrcalom i sučeliti se s podacima kakvi se nude na tablici 3.

Uz uvažavanja teških političkih, gospodarskih i svih drugih okolnosti koje su poznate, činjenica je da FBiH u cijelom dosadašnjem poratnom vre-menu nije stizala ozbiljnije se pozabaviti s vlastitim poljoprivrednim razvitkom. Barem kad je u pitanju predstavljena tablica, to se vidi po;

- a/ siromaštvu aktiviranih agrarno-političkih instrumenata podrške,
- b/ teško razumljivom broju njima obuhvaćenih proizvoda, i
- c/ premalim sredstvima kakva su se izdvajala iz proračuna.

Slika postaje jasnija kada joj se dodaju još sljedeća tri važna elementa;

a/ već ranije spomenuta nemala donatorska sredstva koja su ušla u BiH, samo manjim udjelom (3,8%) "dotakla" su se poljoprivrednog sektora,²⁸

²⁶ Mjere su donesene u Sl. glasniku RS br. 22 od 1.6.2001. i Sl. glasniku br. 28 od 3.7.2001. godine.

²⁷ Prema propisima koji su stupili na snagu sredinom prošle godine, RS je, između ostalog, uvela premije za gravidne junice od 300 KM po grlu (200 KM za II klasu), za mlijeko od 0,16 KM/lit u brdsko-planinskom i 0,12 KM/lit u ravničarskom području te sjemenski krompir (elita 0,55 KM/kg i original 0,27 KM/kg) i sjemensku soju (original 0,50 KM/kg i I sorta reprodukcija 0,30 KM/kg).

²⁸ Prema podacima International Management Group Databases, Summary Report: Donor Aid to BiH, u ; Economic Task Force Secretariat, tom 3, izdanje 5, od ukupno realiziranih 5.329.202.429 KM završenih obnoviteljskih projekata i projekata u tijeku (1996 - lipanj 2000), poljoprivreda na razini cijele BiH dobila je 203.487.487 KM ili 3,8%, što ju je svrstalo na za nju uvijek rezervirano posljednje mjesto među svim korisnicima (Čaušević, F. /2001/, Str. 92).

b/ dio tih sredstava koji je pripao FBIH, po (povoljnim) kreditnim uvjetima podijeljen je stanovništvu, ali su principi te podjele imali više socijalni nego ekonomski karakter,²⁹ i

c/ primjena čak i onih malobrojnih zaštitnih mjera koje su do sada rabljene nije bila konzistentna i imala je stalan padajući tijek.³⁰

Tablica 3. Proračun FBiH s planiranim i realiziranim izdacima za poljoprivredu

Table 3. FB&H budget with planned and realized expenditure for agriculture

U tis. KM

Godina - Year	Ukupno Total	Izdaci za poljoprivredu - Expenditure for agriculture					
		Poticaji za mlijeko i duhan Supports for milk and tobacco	Poticaji za oživljavanje proizvodnje Supports for revival of agriculture	Uzgojno-selekc. rad Breeding and selection work	Zaštita biljaka Plant protection	Svega	Udio u %
God. 1996. plan	228.600	10.000				10.000	4,4
God. 1997. plan	655.000	5.000				5.000	0,8
God. 1998. plan	917.000	5.000	20.000	-	-	25.000	2,7
-Izvršenje	780.113	5.100	8.000	-	-	13.100	1,7
God. 1999. plan	920.000	2.798	4.664	-	-	7.462	0,8
- Izvršenje	np	np	np	-	-	np	-
God. 2000. plan	954.500	4.775	1.337	848	489	7.449	0,8
- Izvršenje	995.464	4.594	2.620	600	100	7.914	0,8
God. 2001. plan	997.651	3.046	1.798	354	236	5.434	0,5

* Sjeme i sadni materijal

Izvor: - SN FBiH br. 9/1996, 20/1998, 28/1999, 13/2000, 32/2000 i 18/2001.

²⁹ To je postiglo slabe do nikakve razvojne učinke, uz spor i uglavnom upitan povrat posuđenih sredstava.

³⁰ Što se regulativnih mjera i njihove principijelne primjene tiče one su se i svojim izborom i brojem obuhvaćenih proizvoda stalno sužavale. Tako je broj cjenovno zaštićenih proizvoda sa 16 u 1996. godini, sada (u 2000 i 2001) sveden na samo šest (četiri žitarice, duhan i mlijeko), ugašena je započeta praksa regresiranja nekih proizvodnih inputa (dizel gorivo za sjetvu), premije (uz velike zastoje u njihovom plaćanju) su se usredotočile na samo dva proizvoda (mlijeko i duhan), izostao je pristup kreditnim sredstvima, nije došlo do poboljšanja u tržišnoj infrastrukturi, kasni se i dvoji sa uspostavom stručnih poljoprivrednih službi itd, itd.

Sve izloženo pokazuje da FBiH u dosadašnjem vremenu nije našla rješenja za vlastiti poljoprivredni razvitak. Iz razloga koji imaju više nego kompleksan politički pa za njim i ekonomski karakter, ona niti je formulirala svoju agrarnu politiku, niti je oblikovala koncept budućeg izgleda poljoprivrede i sela. Bez obzira što to u sadašnjim uvjetima modernih svjetskih kontroverzija nije nimalo lako, ostaje konstatacija da ona (FBiH) u poljoprivrednom smislu izgleda kao otok koji sve manje sliči kako na svijet tako i na svoje najbliže okruženje. S toga bi to moralo biti dovoljnim razlogom za dramatične promjene na koje se čeka već preko šest godina.

5.3. Da li se ipak nešto kreće

FBiH se ne može podičiti nekim značajnim obujmom do sada napisanih stranica koje bi je na državnoj razini povele prema planskom razvitku njene poljoprivrede i definirale njen strateški odnos prema vanjskom okruženju. U tomu je rijedak izuzetak upravo aktualni i već spomenuti "Globalni okvir ekonomske strategije razvitka Bosne i Hercegovine 2000-2004.", u kojemu je ovaj sektor dobio prostora koliko je jedino i moguće u dokumentima šire naravi kakav je ovaj. Mada se i daljem ignoriranju potrebe da poljoprivreda i sektor hrane u cjelini konačno dobiju svoje izdvojeno mjesto u studijskim, programskim i svim drugim dokumentima državne politike mogu izreći ozbiljne zamjerke, ovaj dokument ipak se može uzeti kao izuzetak i moguća najava nečeg novijeg i boljeg. Ono što se iz tog dokumenta već u ovoj (2002) godini konkretno dobilo jest plan proračunskih sredstava za izravne poljoprivredne poticaje u okvirnom iznosu od nepunih 55 milijuna KM. Ta sredstva koja su za desetak puta veća u odnosu na dosadašnja godišnja izdvajanja, trebala bi za sobom povući otprilike još takav jedan iznos na ime neizravnih utjecaja na bolji život u ovom sektoru.³¹

Koliki će biti točan konačni iznos poljoprivredi podarenih sredstava, skoro i da nije važno. Bitno je da se nešto i u FBiH galilejski pokrenulo, kao što joj po prirodi života i obveza prema napretku pripada. Pri tomu bi se mogla izreći i mnoga važna upozorenja. Barem opreza radi, neka se spomenu ona koja se odnose na dosta siromašnu unutarnju infrastrukturu koja bi te poticaje trebala

³¹ Ovdje se radi o sredstvima za subvencioniranje kamata bankarskih komercijalnih kredita, uvođenje modernih tehnologija, organiziranje službe zaštite biljaka i dr, te neizravnim poticajima u industriji, razvitku malog poduzetništva i upošljavanju.

najvećim dijelom kroz sebe propustiti (tržišnu, informativnu, legislativnu, edukativnu i dr), ali i sam proračun koji bi morao izdržati jedan snažan test na kojeg do sada nije navikao. Stoga, na konačne učinke jedne dobre namjere trebat će sačekati, jer poljoprivreda svoje posljedične račune obznanjuje mnogo kasnije.

ZAKLJUČAK

Gospodarstvo FBiH sve godine nakon rata nalazi se u sporom i kolebljivom rastu. Njena poljoprivreda dijeli istu sudbinu, s tim što u svojim ključnim segmentima ona bilježi čak i negativne trendove. Rezultat takvog stanja je krajnje nepovoljna vanjskotrgovinska prehrambena bilanca zemlje i nelogičnost koja se ogleda u nedostatku tržišta za domaći poljoprivredni razvitak.

Dosadašnja poslijeratna donatorska ulaganja u sektor, osim u ograničen broj novih kapaciteta agro-prerade, nisu imala razvojni karakter, nego su najvećim dijelom gasila socijalne probleme u selima i prigradskim naseljima. Pokušaja za organiziranje domaćih finansijskih sredstava je malo, a neriješena unutarnja politička situacija glavnom je branom za ulaz stranog kapitala koji bi pokrenuo gospodarski razvitak.

Za sve poslijeratno postojenje, FBiH nije uspjela koncipirati domaću agrarnu politiku s kojom bi za srednje ili neko drugo razdoblje definirala ciljeve i odredila domete za svoj poljoprivredni razvitak. Kao logična posljedica toga, ona je sučeljena s manjkom od nekoliko (poljoprivrednih) zakona koji bi pospješili stanje u sektoru i šire otvorili vrata za procese kakvi ga vode u integracije s bližim i daljim okruženjem.

FBiH i BiH u cjelini još uvijek nosi breme krupnih političkih problema, čije je rješavanje uvjet za snažnije pokretanje gospodarskog razvitka. Uz to, ona nema ni platežno moćne potrošače ni bogate poreznike preko kojih bi, po oprobanim svjetskim receptima, mogla zaštititi i potaći svoju poljoprivrednu proizvodnju. Bez obzira na to, ona se našla u stanju kada mora zaustaviti i preokrenuti svoje već duboke negativne trendove, na načine koje sama mora pronaći.

Dio odgovora na pitanja u nekim segmentima agrarnog razvitka kao što su poljoprivredna ministarstva i stručne službe, FBiH/BiH već traži kroz ranije spomenute projekte čiji je pokrovitelj EU. Međutim, uz već naznačene izuzetke, FBiH bi trebala više poraditi na izradi državnih, regionalnih pa i užih lokalnih studijskih dokumenata kojima bi se na odgovarajući rok definirala

razvojna politika, odredili njeni dometi i predvidjeli rezultati u domaćem i vanjskom okruženju. Svi oni, sukladno realno sagledanim mogućnostima, trebali bi konačno stati na crtu jačeg sustavnog podsticanja domaće poljoprivredne proizvodnje te transparentnog definiranja trajnih proračunskih sredstava za tu namjenu. Ma koliko taj posao za jednu siromašnu zemlju kakva je FBiH/BiH izgledao složen, međusobno suprotstavljen i rizično težak, pred njim se ne bi smjelo odstupiti. Uostalom radi se o praksi koju zemlje u tranziciji i osobito nama bliski zapadni susjedi dosta dobro izvršavaju, pa nju treba slijediti u mjeri koliko to dozvoljava naša mnogo skromnija stvarnost.

LITERATURA

- Božić, M.** (1999): WTO i hrvatska poljoprivreda, Stočarstvo, Br. 53, Zagreb.
- Cerić, Seadeta** (1999): Poljoprivreda u vanjskotrgovinskoj politici BiH, Okrugli stol; Poljoprivreda i selo u novim uslovima, Programski odbor projekta BiH-mogućnosti i perspektive razvitka, Sarajevo.
- Cerić, Seadeta** (2001): Liberalizacija vanjskotrgovinske razmjene BiH, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, Sarajevo.
- Čaušević, F.** (2001): Zaposlenost i privatizacija, Međunarodne politike podrške zemljama jugoistočne Europe-Lekcije (ne)naučene u BiH, urednik Ž. Papić, Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo.
- Pejić, U.** (2001): U SR Jugoslaviji; Novi propisi o spoljnotrgovinskom poslovanju, Privredne informacije, Br. 12, Privredna Komora Republike srpske, Banja Luka.
- Reinauer, E., I. Imširović,** (2000): Analiza tržišta-sektor poljoprivrede i proizvodnje hrane, USAID Busines consulting, Sarajevo.
- Sabitović, M.** (1999): Neki aspekti razvoja poljoprivrede, Okrugli stol; Poljoprivreda i selo u novim uslovima, Programski odbor projekta BiH-mogućnosti i perspektive razvoja, Sarajevo.
- Samuelson, P.A., W. D. Nordhaus** (2000): Ekonomija, Mate, Zagreb.
- Selak, V., H. Bogučanin, S. Kasapović** (1999): Podsticanje razvoja poljoprivrede i sela prema iskustvima europskih zemalja, Okrugli stol; Poljoprivreda i selo u novim uslovima, Programski odbor projekta BiH - mogućnosti i perspektive razvoja, Sarajevo.

- Šuman, Ž.** (1999): Neki problemi globalne trgovine poljoprivrednim proizvodima na pragu 21. stoljeća, Sveučilište u Mostaru, Mostar.
- Tracy, M.** (1996): Država i poljoprivreda u Zapadnoj Europi 1880-1988, Mate, Zagreb.
- Vićentijević, D., V. Rajković** (1997): Cene, troškovi proizvodnje i informatička ograničenja u agraru, Cene u poljoprivredi-problemi i rešenja, Društvo agrarnih ekonomista Jugoslavije, Beograd.
- Vukmirica, V.** (1996): Ekonomiks i državni menadžment, ZZUNS, Beograd.

Adresa autora – Author's Adress:

Primljeno: 20. 8. 2002.

Dr. sc. V. Selak, redoviti profesor
Dr. sc., H. Bogučanin, izvanredni profesor
Poljoprivredni fakultet
Ul. Zmaja od Bosne 8, Sarajevo

Dr. sc. A. Kolega, redoviti profesor
Agronomski fakultet
Ul. Svetošimunska 25, Zagreb

J. Pavličević, dipl. ing. doministar
Hercegovačko-neretvanska županija
Ul. Stjepana Radića 3, Mostar

Mr. sc. M. Ivanković, izvanjski asistent
Agronomski fakultet
Ul. Kralja Zvonimira 14/II, Mostar

Mr. sc. S. Kasapović, suradnik
Veterinarski fakultet
Ul. Zmaja od Bosne 90, Sarajevo